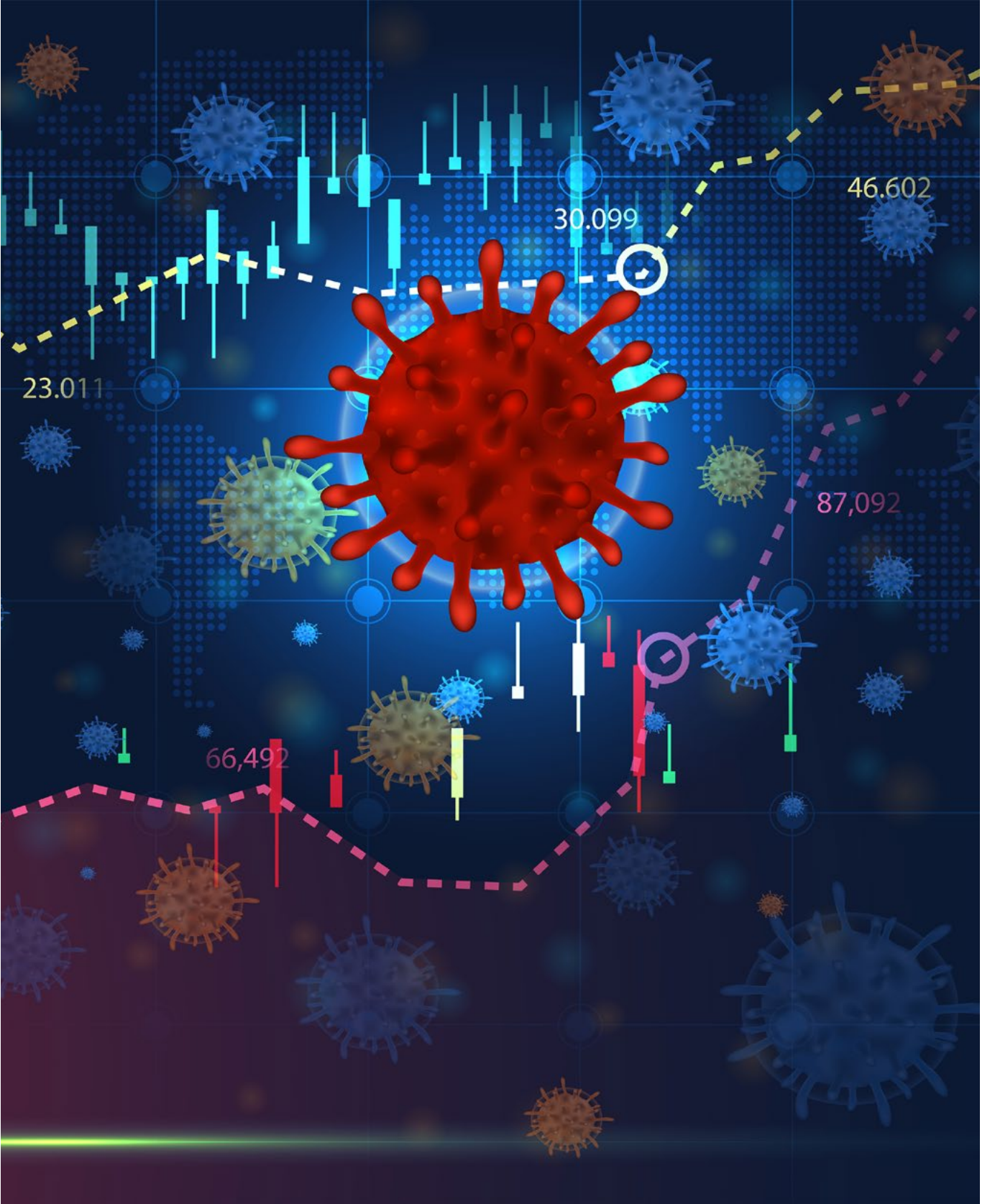




COVID-19 SALGINININ KÜRESEL EKONOMİ VE JEOPOLİTİKAYA ETKİLERİ



İşbu eserde yer alan veriler/bilgiler, yalnızca bilgi amaçlı olup, bu eserde bulunan veriler/bilgiler tavsiye, reklam ya da iş geliştirme amacına yönelik değildir. STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. işbu eserde sunulan verilerin/ bilgilerin içeriği, güncelliği ya da doğruluğu konusunda herhangi bir taahhüde girmemekte, kullanıcı veya üçüncü kişilerin bu eserde yer alan verilere/bilgilere dayanarak gerçekleştirecekleri eylemlerden ötürü sorumluluk kabul etmemektedir. Bu eserde yer alan bilgilerin her türlü hakkı STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.'ye aittir. Yazılı izin olmaksızın işbu eserde yer alan bilgi, yazı, ifadenin bir kısmı veya tamamı, herhangi bir ortamda hiçbir şekilde yayımlanamaz, çoğaltılamaz, işlenemez.

 STM ThinkTech

1. GİRİŞ

Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dünyanın 20 büyük ekonomisinin liderleri 26 Mart 2020'de acil bir toplantı yapmıştır. Küresel koronavirüs salgını nedeniyle telekonferans yoluyla gerçekleştirilen toplantının ardından yapılan kısa açıklama acil toplantıya neden olan gelişmeleri özetler niteliktedir: "Grubumuz, insanlarımızın yaşamlarını, işlerini ve gelirlerini korumak, güveni yeniden sağlamak, mali istikrarı tesis etmek, yeniden büyümeyi sağlamak, ticaret ve küresel tedarik zincirindeki aksamları asgariye indirmek, ihtiyaç duyan tüm ülkelere yardım ulaştırmak, kamu sağlığı ve mali tedbirler arasında koordinasyon sağlamak amacıyla bireysel ortak çabaları ortaya koymaktan sakınmamakta kararlıdır.^[1]"

2019'un Aralık ayı sonunda Çin'de ortaya çıkan yeni bir virüs, bugün hemen hemen bütün ülkelere yayılmış; 3,5 milyondan fazla kişiye bulaşmış, 250 binden fazla kişinin ölümüne yol açmıştır^[2]. Virüsün kontrol altına alınması için alınan önlemler, uluslararası tedarik zincirinin çarklarını durdurmuş; eğitim, spor, kültür ve turizm faaliyetlerinin tamamen durmasına neden olmuştur. *The Economist* dergisinin ifade ettiği gibi dünya, üzerine "COVID-19 nedeniyle kapalıdır" levhası asılmış bir dükâna benzetilmektedir^[3].

Pandemi, en gelişmiş ülkelerin sağlık sistemleri ve ekonomilerini zorlamaktadır. Uluslararası dayanışmanın sağlanması gereken bir dönemde ülkeler sınırları içine kapanmışlardır. Bu da gelişmekte olan ülkeleri etkilemektedir. Dünyanın dört bir yanından bilim insanları ve iktisatçılara göre bu durum küresel barış ve istikrar için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Uzmanlar, G-20 liderlerine hitaben kaleme aldıkları açık mektupta şu ifadeleri kullanmışlardır^[4]: "Gelişmiş ekonomiler COVID-19'un yayılması ile

mücadele ederken, gelişmekte olan ülkeler insan hayatı, toplumsal bütünlük ve ekonomilerine yönelik daha önce görülmemiş bir tehditle yüz yüze kalmaktadır. Virüs şimdi sağlık sistemleri kırılgan, kurumları zayıf ülkelere ulaşmaktadır. Virüs, özellikle dünya çapında evlerinden edilmiş 70 milyon kişi arasında çok sayıda ölüme yol açma potansiyeline sahip. Ülkeler çaresizce başa çıkmaya çalışırken devasa ekonomik kayıplar doğacak, insanlar salgının sosyal patlamalara, şiddete ve güvenlik sorunlarına yol açacağı korkusuyla göç edecekler. Dahası, virüsün endemik hale gelip dünyanın her yerinde ve bölgesel olarak daha büyük yıkıcı salgınlara dönüşmesi olasıdır."

Dünya, tarihinin en büyük krizlerinden birini yaşamaktadır. Bu krizin ne zaman sonuçlanacağı, sonuçlarının neler olacağı bilinmemektedir. Ancak ilk işaretler dünyayı uzun ve zorlu bir sürecin beklediğini göstermektedir. Koronavirüs salgını, kamu sağlığının yeniden ulusal savunma öncelikleri arasına girmesine neden olacak gibi görünmektedir.

Koronavirüs salgınının etkisi altında ve bu tür kamu sağlığı sorunları karşısında son derece kırılgan devletlerle çevrili olan Türkiye açısından sürecin nasıl gelişeceğini öngörmek büyük önem taşımaktadır. Zira toplumların maruz kaldığı COVID-19 pandemisi ve bunun gibi başka bazı öngörülemeyen şok ve travma türleri, stratejik etkileri ve yaratacağı kritik değişikliklerle global ve ulusal seviyede ülkelerin sosyal, sağlık, eğitim, ekonomik, güvenlik, gıda, tedarik zinciri, iletişim, ulaşım gibi sistemlerinde çeşitli sonuçlar ve performans değişimleri yaratmaktadır. Bu şoklar karşısında ülkelerin elastikiyet kapasitelerinin artırılması ve bu sayede şokların etkilerinin minimize edilerek normal hayata geri dönüşün olabildiğince hızlı gerçekleşmesi ulusal güvenlik perspektifi açısından büyük önem taşımaktadır^[5].

2. KÜRESEL EKONOMİDE “21. YÜZYILIN KRİZİ” Mİ?

Dünya büyük bir biyolojik felaketle karşı karşıyadır ve bu felaketle mücadele, etkin bir aşı veya tedavi yöntemi geliştirilinceye dek sürecek gibi görünmektedir. Bu süre en iyi tahminle bir yıldır. Ancak salgınla mücadelede alınan tedbirlerin, özellikle karantina ve seyahat yasaklarının o kadar uzun zaman sürdürülmesi olası görünmemektedir. Zira Çin’den başlayarak uygulamaya başlanan sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafelendirme tedbirleri, evde çalışma ve uzaktan eğitimi teşvik gibi önlemler, sadece iki ayda dünyada ekonomik faaliyetlerin keskin biçimde düşmesine ve yaygın işsizliğe yol açmıştır. Uzun süreli tedbirler sadece ekonomilerin tarihte görülmemiş biçimde kötüleşmesinin yanı sıra, toplumsal rahatsızlıkların artmasına yol açma sinyalleri vermeye de başlamıştır^[6].

Salgının etkilerinin yok olmasının yıllar alabileceğine ilişkin öngörüler, ekonomik resesyon hatta 1929 Ekonomik Bunalımı’nın bir benzerinin yaşanacağı tahminleri, COVID-19 salgınının derin siyasi ve toplumsal sonuçlara yol açacağı, hatta dünya tarihinde önemli bir kırılmaya yol açacağı yorumlarını beraberinde getirmiştir.

Henüz krizin başındayken yapılan yorumlar ancak zamanla sınanacaktır. Ancak uluslararası sistemi derinden sarsabilecek bir krizin potansiyel sonuçlarına dair ekonomist, siyaset bilimci ve diğer ilgili alanlardan uzmanların yorumlarının incelenmesi, krizin yaratacağı tehdit ve fırsatlar hakkında fikir sahibi olmak açısından önem taşımaktadır.

2.1 Neoliberal Ekonominin Sonu mu?

COVID-19 salgını, küresel ekonomiye sert bir darbe vurmuştur. Fabrikalar kapanmış veya imalata ara vermiş, başta petrol olmak üzere uluslararası hisse senedi ve emtia borsalarında fiyatlar dramatik şekilde düşmüş; turizm, uluslararası yük ve yolcu taşımacılığı durma noktasına gelmiş, küresel tedarik zinciri işlemez hale gelmiş, milyonlarca kişi işsiz kalmıştır.

Salgının ortaya çıkmasının üstünden henüz birkaç ay geçmişken küresel ekonomi üzerindeki olası tahribatına ilişkin karamsar öngörüler dile getirilmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Antonio Guterres, 1 Nisan’da dünyanın “İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana en büyük krizle karşı karşıya olduğunu” söylemiştir^[7]. Küresel ekonomik krizin 2020’de dünya gelirini 2 trilyon^[8] ila 4,1 trilyon dolar^[9] arasında geriletebileceği ileri sürülmektedir. Bir tahmine göre küresel ekonomi 2008 finansal krizinden bu yana en büyük düşüşünü yaşayacak ve yüzde 2,3 gerileyecektir^[10]. COVID-19 salgınının kısa sürede dünya ekonomisine yaptığı tahribat açısından, 1929 Büyük Buhranı’ndan bile daha büyük bir kriz olduğu ileri sürülmektedir^[11]. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) Genel Sekreteri Angel Gurría, COVID-19 salgınına, “21’inci yüzyılın en büyük ekonomik, mali ve sosyal şoku” olarak nitelemiştir^[12]. Gurría, ayrıca krizin yıllarca sürebileceği uyarısında bulunmuştur. Ayrıca krizin uluslararası tedarik zincirine dayalı kapitalist sistemin

sonunu getireceği^[13], ABD’nin öncülük ettiği neoliberal ekonomi politikalarının son bulacağı^[14] iddia edilmektedir. COVID-19 salgınının küresel ekonomiye etkilerine ilişkin çok sayıda analiz yayınlanmaktadır. Ekonomistler analizlerinde üç ana konuya cevap aramaktadır:

2.1.1 Kriz Öngörülebilir miydi?

Dünya ekonomisinin COVID-19 krizinde altüst olmasının nedenlerine ilişkin farklı görüşler dile getirilmektedir. Bunlardan birincisi, dünya ekonomisinin zaten kırılğan bir durumda olduğu ve salgının sadece tetikleyici olduğu yönündedir. Bir görüşe göre, girdi maliyetlerindeki aşırı yükseliş ve küresel iklim değişikliği gibi çevre sorunları nedeniyle dünya ekonomisi aşırı ısınmış haldedir^[15].

Bir başka görüşe göre ise, faiz oranlarındaki aşırı düşüş, şirketleri borçlanmaya “bağımlı” hale getirmiştir ve bir ödeme krizinin çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir^[16]. OECD’nin hazırladığı bir rapora göre, özel sektörün toplam borcu 2019’da 13,5 milyar dolara çıkmıştır^[17].

Bir diğer görüş ise, koronavirüs salgınının jeopolitik gerginlik nedeniyle zaten patlamaya hazır haldeki krizin tetiğini çektiği yönündedir. ABD-Çin ticaret savaşı, İngiltere’nin AB’den ayrılması, ABD ile İran’ın olası çatışması, yaklaşan ABD başkanlık seçimleri öncesi ABD kamuoyunu istikrarsızlaştırmayı amaçlayan siber saldırı riski ve Kuzey Kore’nin nükleer denemeleri gibi gerginlikler, koronavirüs salgınının yaratabileceği ekonomik krizin etkisini artırmıştır^[18].

2.1.2 Kriz Ne Kadar Derinleşecek ve Ne Kadar Sürecek?

Koronavirüs salgınının ekonomilere büyük darbe vurduğu, dünya ekonomisinin resesyona, hatta bunalıma gireceği yaygın bir görüş olmakla birlikte, bu görüşü destekleyecek rakamlar henüz yeterli değildir.

Ancak açıklanan bazı rakamlar da endişeleri doğrular niteliktedir. COVID-19 salgını baştan itibaren küresel ekonomide alarm zillerinin çalmasına neden olmuştur. Çünkü salgının patlak verdiği Çin, dünyanın ikinci büyük ekonomisidir ve küresel tedarik zincirinin en önemli halkalarından biridir. Küresel imalat faaliyetlerinin üçte biri Çin’de gerçekleşmektedir. Çin, aynı zamanda dünyanın en büyük mal ihracatçısıdır. Yukarıda belirtildiği üzere, salgında sağlık sistemlerinin acil ihtiyaç duyduğu korumaya malzeme ve donanımlarının da en büyük üreticisi Çin’dir.

Çin’de COVID-19 salgınının patlamasının ardından kısa sürede kararlı biçimde yürürlüğe konulan sosyal mesafelendirme tedbirleri, ülkenin ekonomik faaliyetlerinde büyük bir düşüşe yol açmıştır. Salgının etkili olduğu Ocak ve Şubat aylarında Çin’in sanayi imalatı yüzde 13,5 azalmış^[19], hizmet sektörü ise yüzde 13 gerilemiştir. İmalat ve hizmetlerdeki gerilemeye paralel olarak işsizlik oranı yüzde 5,2’den yüzde 6,2’ye fırlamıştır^[20]. Ülkede perakende satışların ortalama yüzde 20 düştüğü tahmin edilmektedir^[21]. Çin’de tüketim de ağır darbe almış, örneğin otomobil satışları yılın ilk iki ayında yüzde 86 azalmıştır.

Çin’de virüs kontrol altına alınmakla birlikte özellikle seyahat yasaklarının bir süre devam edeceği, tüketici

güveninin sağlanmasının ise uzun zaman alacağı tahmin edilmektedir. Çin'de yılın ilk çeyreğinde 1976 yılından bu yana ilk kez eksi haneye düşüleceği ileri sürülmektedir^[20]. Çin ekonomisinin sonraki çeyreklerde büyüyerek 2020 yılını yüzde 2 büyüme ile tamamlaması beklenmektedir. Zira Çin virüs salgınına kısa sürede kontrol altına alıp işbaşı yapsa bile, dünyanın geri kalanında mücadele sürerse Çin'in ihracatının artmasının beklenmemesi gerektiği vurgulanmaktadır^[22].

Avrupa ve ABD'den gelen rakamlar da parlak değildir. Krizin boyutlarını ortaya koyan en büyük göstergelerden biri ABD'de işsizlik maaşı başvurularında yaşanan patlamadır. Başvurular koronavirüs salgını nedeniyle yaygın karantina tedbirleri uygulanmaya başladıktan sonraki üç haftada 16 milyona ulaşmıştır^[23]. ABD'de ekonomik faaliyet endeksi Mart ayında yüzde 12,7 düşmüştür^[24]. Goldman Sach Bankası, ABD ekonomisinin yılın ikinci çeyreğinde yüzde 34 küçüleceğini tahmin etmektedir^[25]. Yılsonunda ABD'nin milli gelirin yüzde 8 ila yüzde 13 arasında gerileyeceği tahmin edilmektedir^[26]. Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler ve İngiltere'nin krizden hayli olumsuz etkileneceği, kıtanın ekonomik kaybının 420 milyar avroya ulaşabileceği ve yılsonunda ekonomilerin ortalama yüzde 2 küçüleceği tahmin edilmektedir^[27]. Avrupa'nın lokomotifleri Almanya'nın 2008'den bu yana ilk kez yılı negatif büyüme oranıyla kapatabileceği, hatta küçülmenin yüzde 5'i bulabileceği belirtilmektedir^[28]. Avrupa Komisyonu, Euro Bölgesi'nin 2020'yi negatif büyüme ile kapatacağını, hatta gerilemenin yüzde 1'in üstünde olabileceğini tahmin etmiştir^[29].

COVID-19'un Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini ölçümleyebilecek rakamlar henüz hayli az sayıdadır. OECD tahminlerine göre, Türkiye'de ekonomik faaliyetler yüzde 20-25 düşecektir^[30]. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), yılın ilk aylarında tüketimde önemli düşüşler olduğunu vurgulamaktadır^[31]. Uluslararası Para Fonunun (IMF) Nisan 2020'de yenilediği büyüme öngörülerine göre Türkiye ekonomisi 2020 yılında yüzde 5 küçülecek, 2021'de ise yüzde 5 büyüyecektir^[32].

Kriz bazı sektörlerde kendini daha fazla hissettirmektedir. Bunların başında turizm sektörü gelmektedir. Sektördeki daralmanın yüzde 70'i bulabileceği^[33] ve salgının yarattığı psikolojik travma nedeniyle sektördeki toparlanmanın, COVID-19 aşısı geliştirildikten sonra bile yıllar alabileceği belirtilmektedir^[34].

Koronavirüs salgını nedeniyle enerji sektörü en büyük şoklarından birini yaşamaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı, petrol talebinin son 25 yılın en düşük seviyesine indiğini bildirmiştir. Brent petrolünün varili 15 Nisan'da 28 dolara, ABD petrolünün fiyatı ise 20 doların hemen altına gerilemiştir. ABD'de petrol fiyatlarının son 18 yılın en düşük seviyesine indiği belirtilmektedir^[35].

Küresel havayolu taşımacılığının zararının ise, kriz henüz Avrupa'ya ulaşmadan önce 113 milyar dolara ulaştığı bildirilmiştir^[36]. Sektörün 2020'de en az yüzde 40-45 küçüleceği tahmin edilmektedir^[26]. Diğer bütün sektörlerde de 2020 yılının en az yüzde 10-30 daralma ile son bulacağı tahminler arasındadır^[26]. Dünya Ticaret Örgütü

ise küresel ticaret hacminin yüzde 13 ila yüzde 32 arasında daralabileceğini bildirmiştir^[37].

Küresel ekonomideki bu serbest düşüşün ne kadar süreceğinin yanıtı da belirsizdir. Yukarıda belirtildiği üzere OECD, krizin yıllar sürebileceğini belirtmektedir. Küresel ekonominin önemli kurumları da benzer görüşler bildirmektedir. IMF Direktörü Kristina Georgieva, 9 Nisan'da COVID-19 pandemisinin küresel ekonominin büyümesini keskin biçimde negatife çevirdiğini açıklamıştır. Georgieva, kuruma üye 199 ülkenin 170'inin 2020 yılını negatif büyüme ile kapatacağını öngördüklerini bildirmiş, 1929 Büyük Buhranı'ndan bu yana en büyük düşüşün yaşanacağını, kısmi düzelenin ancak 2021 yılında görülebileceğini dile getirmiştir^[38].

Küresel ekonomik krizin ne kadar süreceği ise belli faktörlere bağlıdır. Bunların başında virüsle mücadelenin kararlılıkla sürmesi gelmektedir. Yönetim ve danışmanlık şirketi McKinsey&Company, COVID-19 salgınına verilen yanıtlara bağlı olarak küresel ekonominin nasıl etkilenebileceğine dair 9 ayrı senaryo belirlemiştir^[26]. Bu senaryolar kendi içlerinde "iyimser" ve "kötümser" olarak nitelendirilebilecek iki ana eğilimi ortaya çıkarmaktadır.

● **İyimser senaryo**, etkin mücadele ve önlemler sayesinde hastalığın yayılmasının önlendiğini ve küresel ekonomide orta vadede iyileşme başladığını öngörmektedir. Bu senaryoda Avrupa ve ABD'de Nisan ayı ortalarına dek vaka sayısının artmaya devam edeceği farz edilmektedir. Bunun yanında Asya ülkelerinde vakalar zirve yapıp azalmaya başlamakta, Afrika ve Okyanusya'da salgın sınırlı kalmaktadır. İyimser senaryo iki kritik şarta daha bağlıdır: Yeterli testlerle salgının boyutlarının ortaya çıkarılması ve SARS-COV-2'in mevsimsel bir virüs olduğunun ortaya çıkmasıdır. Bu iki şart olumlu sonuçlanırsa Mayıs ayı ortasında genel olarak toplumlarda iyimserlik hakim olabilecektir. İyimser senaryoda bir diğer kritik şart ise virüsün sonbaharda yeniden harekete geçmesine rağmen ciddi bir mutasyon geçirmemesidir. Süreç bu şekilde gerçekleştiği takdirde elde edilen deneyim sayesinde sosyal ve ekonomik hareketlilik sağlanabilecektir.

Ancak bu iyimser tabloda dahi küresel ekonomide 2020'nin dördüncü çeyreğinden önce toparlanma beklenmemelidir. McKinsey uzmanlarına göre dünya ekonomisi 2020'nin ikinci çeyreğinde keskin bir düşüş yaşayacak, hükümetler ve merkez bankalarının alacağı tedbirler de düşüşün önüne geçemeyecek, etkileri üçüncü çeyrekte de kendini hissettirecektir. Bu durumda tüketiciler evde kalmaya devam ederken, şirketler gelir kaybetmeyi sürdürecektir, yatırımlar yavaşlayacak ve istihdam oranları azalacaktır. Bu senaryoda, Avrupa ve ABD'de ekonominin dördüncü çeyrekte iyileşmesi beklenirken, 2020 yılında küresel gelirden yılbaşındaki beklentilerin altında bir büyüme sağlanabilecektir.

● **Kötümser senaryo** ise, ilk senaryonun şartlarının tümünün olumsuz gelişmesi halinde olabilecekleri değerlendirilmektedir. Hükümetler salgını kontrol altına

alacak tedbirleri alamaz, virüs yaz şartlarında da tüm dünyada yayılmaya devam eder, üstelik sonbaharda mutasyona uğrarsa, tüketici talepleri yıl boyunca düşük kalacaktır. Bu senaryoda küresel ekonomik durgunluk, küçük ve orta ölçekli şirketleri çok daha derinden etkileyecektir. Havacılık, turizm gibi hizmet sektörlerinde çöküş başlayabilir, iflaslar ve birleşmeler birbirini izleyebilir. Diğer sektörlerde de durum daha iyi olmayacaktır. Yıl boyunca işten çıkarmalar ve iflaslar kartopu etkisiyle tüm sektörlerin zayıflamasına neden olacaktır. Bu senaryoda, küresel ekonomide 2008-2009 küresel finans krizine benzer sert bir etki görülmesi beklenmektedir. Pek çok ülkede 2020 yılı ekonomisi küçülecek ve iyileşmenin başlaması 2021 yılı ikinci çeyrek dönemine sarkacaktır.

Görüldüğü üzere her türlü senaryoda dünyanın salgının önüne geçilmesi için büyük çaba sarf etmesi elzemdir. Üstelik etkin mücadelenin ödülü de vardır. Yukarıda aktarıldığı gibi, virüsle mücadeleye ne kadar erken başlanır ve ne kadar kararlı adımlar atılırsa, ekonominin normale dönüşü o kadar hızlı olabilmektedir. Nitekim Tayvan ve Singapur gibi sosyal mesafelendirme önlemlerini erkenden alan ülkelerde enfeksiyon artışı son derece sınırlı kalmıştır. Bu ülkeler salgının ekonomik bozulmaya yol açan etkilerini de kontrol altında tutabilmişlerdir.^[39]

Salgınla mücadeleye geç başlamakla eleştirilen ABD ve Avrupa ülkelerinin Mart ayı ortasından itibaren tedbirlerini artırdıkları görülmektedir. Katı sosyal mesafelendirme önlemleri yaygın biçimde uygulanmaktadır. Ancak bu tedbirlerin uzun süre uygulanması daha büyük sorunlara yol açabilecektir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler Nisan ayı ortasından itibaren, karantina ve sokağa çıkma yasaklarını gevşetmeye başlayacaklarını açıklamaya başlamışlardır. İspanya'da bazı çalışanların işlerine gitmesine izin verilmeye başlanmıştır^[40]. Danimarka, Avrupa'da okullarını açma kararı alan ilk ülke olmuştur^[41]. ABD^[42] ve Almanya kısıtlamaların Mayıs ayı başından itibaren hafifletileceğini duyurmuştur. Kısıtlamaların ne zaman kalkacağı ise belirsizdir. Hong Kong Çin Üniversitesi ekonomi profesörlerinden Terence Chong Tai-leung'a göre kısıtlamalar en geç Temmuz ayında son bulacak: "Çünkü hükümetler, kısıtlamalar sürerse ortaya çıkacak gıda kıtlığı, toplumsal karışıklıklar veya insan hayatını tehlikeye atabilecek diğer sorunlardan kaçınmak isteyeceklerdir."^[43]

2.1.3 Krizden Çıkmak İçin Hangi Strateji Takip Edilmelidir?

COVID-19 salgının potansiyel etkisi üzerine tahmin ve değerlendirmeler farklı olmakla birlikte, dünya ekonomisinin 2020 yılında resesyon yaşayacağı ve yılı küçülme ile tamamlayacağı ortak bir görüş olarak ortaya çıkmaktadır. IMF, OECD, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra pek çok ekonomistin bu olumsuz tabloda devletlerin nasıl hareket etmesi gerektiğine dair görüşlerini dört başlıkta toplamak mümkündür:

● Uzman Ekiplerden Danışmanlık Almak

Küresel COVID-19 krizinin, uzmanlara güveni geri getirdiği sıkça dile getirilmektedir. Villanova Üniversitesinden Mark Lawrence Schrad, "Koronavirüsle savaşan sağlık çalışanları, öğretmenler, hizmet sektörü çalışanları, dükkân çalışanları ve küçük işletme sahipleri 'gerçek vatansever' olarak algılanacak^[13]" görüşünü savunmuştur. ABD Deniz Harp Okulu profesörlerinden Tom Nichols ise, "Bu salgın her şeyden çok uzmanlığın ne kadar önemli olduğunu hatırlatmıştır" ifadesini kullanmıştır^[13]. Bulgar siyaset bilimci Ivan Kratsev'e göre de koronavirüs salgınında profesyonelliğe destek geri gelmiştir: "Kendi hayatları sözkonusu olduğunda insanların çoğu uzmanlara güvenmeye ve bilime yönelmeye daha açık. Virüse karşı verilen savaşı yöneten profesyonellerin meşruiyetinin giderek arttığını gözlemliyoruz. Uzmanlara güvenin geri dönmesi devletin geri dönüşünü de mümkün kıldı."

COVID-19 salgınının başlangıcının ardından, Türkiye'de olduğu gibi devletlerin bilim kurullarından destek aldığı gözlemlenmektedir. Bu danışmanlık ulusal bilim enstitüleri, kamu sağlığı birimleri, salgın hastalık kurulları, doktor birliklerinden temsilcilerle oluşturulmaktadır. Salgının ekonomik ve sosyal yapıya verdiği zararı en aza indirmek için ekonomi^[44] veya tarım^[45] gibi alanlarda benzeri kurulların oluşturulması önerileri dile getirilmektedir. Ekonomistler, sosyologlar, siyaset bilimciler, nüfus ve kentleşme uzmanlarıyla ilgili bütün sosyal bilim alanlarından temsilcilerle oluşturulacak kurullar, krizden çıkış için en sağlıklı yol ve stratejilerin oluşturulmasında katkı sağlayabilir. Türkiye'de bu amaçla Sağlık Bakanlığı tarafından Toplum Bilimleri Kurulu oluşturulmuştur^[46]. Kurulun amacı, "süreçle ilgili öngörü çalışmaları yapmak, kaçınılması gereken adımları haber vermek ve hayatı kolaylaştıracak tekliflerde bulunmak" olarak özetlenmiştir.

● Sağlık ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Sistemlerini Güçlendirmek

Koronavirüs ile mücadele stratejisi kapsamında gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin bazıları, sağlık sistemlerinin eksiklerini tamamlamak için harekete geçmiş bulunmaktadır.

Ancak gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunda sözkonusu kapasite artırımı kolay olmayacaktır. Zira Dünya Sağlık Örgütüne göre, gelişmekte olan ülkelerde sağlık hizmeti sunumu yetersizdir. Öyle ki, dünya nüfusunun yarısı temel sağlık hizmetlerine ulaşamamaktadır^[47]. Öte yandan COVID-19 salgını bu ülkeler de etkin önlemler almadan son bulmayacaktır. IMF'ye göre Afrika, Latin Amerika ve Asya'nın geniş kısmı büyük risk altındadır. Sağlık sistemleri zayıftır ve çarpık kentleşme yüzünden sosyal mesafelendirme uygulanması hayli güçtür^[38].

Gelişmekte olan ülkeler sağlık ve salgınla mücadele kapasitelerini artırabilmek için ya sınırlı kaynaklarını harekete geçirmek zorunda kalacaktır ya

da uluslararası yardım talep edecektir. Bu gelişmeler ışığında, gelişmekte olan ülkelerin krizden daha az etkilenmeleri için borçlanmaya ihtiyacı olacaktır. Nitekim IMF, 90'dan fazla ülkenin salgından ötürü kurumdan destek talebinde bulunduğunu bildirmiştir^[48]. G-20 ülkeleri de 77 gelişmekte olan ülkenin kendilerine olan 12 milyar dolarlık borçlarını sekiz ay erteleme kararı aldığı duyurmuştur^[49].

● **Krizden Etkilenen Kesimler ve Şirketleri Koruyacak Mali ve Parasal Tedbirleri Almak**

Küresel ekonomik krizin süresini belirleyecek olan önemli bir etmen, devletlerin vatandaşlarını ve şirketlerini krizden korumak için alacağı önlemlerin boyutudur. Devletlerin bu konuda adım attığı gözlemlenmektedir. Krizin başlamasından bu yana, çok sayıda ülkenin mali ve parasal önlemler aldığı görülmektedir. Açıklanan acil önlemler paketlerinin mali büyüklüğünün 10 trilyon doları aştığı belirtilmektedir^[50]. Alınan önlemler arasında; faizleri indirmek, borçları ötelemek, işsizliği önlemek için işverenlere teşvikler vermek ve doğrudan nakit yardımları da bulunmaktadır. Devletler ayrıca sağlık sistemlerini güçlendirme amacıyla kaynak aktarımını da hızlandırmışlardır.

Ancak alınan tedbirlerin mali boyutu ülkeden ülkeye değişmektedir. En büyük mali teşvik paketini dünyanın en büyük ekonomisine sahip ABD açıklamıştır. Paketin boyutu 2,1 trilyon doları bulmaktadır^[51]. Japonya 990 milyon dolarlık^[52], Almanya ise 750 milyon avruluk paketler açıklamışlardır^[53]. Türkiye'nin açıkladığı "Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi"nde öngörülen önlemlerin mali bedelinin ise 100 milyar TL olduğu bildirilmiştir^[54].

Gelişmiş ülkelerin cömert paketleri COVID-19 salgınının ekonomilerine etkilerini sınırlandırabilir. Ancak bu durum gelişmekte olan ülkeler için sözkonusu değildir. Dünya nüfusunun üçte ikisini barındıran gelişmekte olan ülkeler, zayıf sağlık sistemleri ve hassas ekonomilerinden ötürü koronavirüs salgınından en çok etkilenecekler arasında sayılmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler pandemiyi etkilerini, virüs ülkelerine bulaşmadan yaşamaya başlamıştır. UNCTAD'ın 30 Mart'ta yayınladığı bir rapora göre, koronavirüs Çin'de yayılırken gelişmekte olan ülkelere yaklaşık 100 milyar dolar sermaye çıkışına yol açmıştır^[55].

Salgın bu ülkelerde de yaşanmış, faizler yükselmiş, yerel paralar ortalama yüzde 5-25 arasında değer yitirmiştir. Dahası uluslararası emtia borsalarında fiyatlar yüzde 37 gerilerken, gelişmekte olan ülkelerin ihracatları azalmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük gelir kalemlerinden biri olan turizm sektörü ise uzun yıllar toparlanmayabilir^[56]. BM, gelişmekte olan ülkelerin salgın ve küresel durgunluktan etkilenmeleri için gelişmiş ülkelerin 2,5 trilyon dolarlık bir kaynak ayırması gerektiğini savunmuştur^[55].

Öte yandan gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin büyük bölümünün ağır borçlar altında bulunduğu bir dönemde patlak veren koronavirüs krizinin mali sistemler üzerinde aşırı baskı yaratması

beklenmektedir. Açıklanan ekonomik tedbirlerin mali büyüklüğü 87 trilyon dolarlık^[57] küresel hâsılanın yüzde 10'una yakındır. Büyük ekonomik istikrar tedbirlerinin maliyetinin nasıl karşılanacağı soru işaretidir. Gelişmiş ülkeler dahil pek çok ülke yüksek borçlanma içindedir. Borçların GSMH'ye oranı Japonya'da yüzde 238, ABD'de yüzde 106, İngiltere'de yüzde 86'ya ulaşmıştır^[58]. O nedenle, açıklanan yardım paketlerinin yüksek enflasyon ve diğer makroekonomik çalkantılara yol açabileceği ifade edilmektedir. Bu görüşü savunanlardan biri olan ABD'li ekonomist Nouriel Roubini, durumu şöyle açıklamaktadır: "Yaşadığımız ekonomik şokun büyüklüğü göz önüne alındığında, gelişmiş ekonomilerde yüzde 2-3 seviyelerinde bulunan bütçe açığının GSYH'ye oranının, yüzde 10 veya daha yüksek seviyelere ulaşması gerekecek. Özel sektörün çökmesini engelleyecek kadar geniş ve güçlü bir bilanço tablosuna sahip olanlar yalnızca merkezi hükümetler. Ancak bu açık finansman politikaları tamamen para kazanma odaklı olmalı. Eğer standart devlet borçlarıyla finanse edilirse, faiz oranları keskin bir şekilde artabilir ve toparlanma imkânsız hale gelebilir.^[11]"

● **Tüketici Güvenini Tekrar Sağlamak**

Yaşanan kriz sık sık 2008-2009 ekonomik krizi ile karşılaştırılmaktadır. Yaşanan krizin küresel mali krizden en büyük farkı sadece finansal piyasalarda değil, arz ve talepte de şok yaşanmasıdır: Hatta bu üç alanda aynı anda şok yaşanan ilk krizdir^[59]. COVID-19 krizi ekonomide sadece arz güvenliğini tehlikeye atmadı, talepte de büyük daralmaya yol açtı. Talepteki daralmaya ise yaygın karantina ve sokağa çıkma sınırlamaları yol açtı. Koronavirüs ile mücadelede yaygın sosyal mesafelendirme önlemleri insanları evlerine kapatırken yüz binlerce işyeri de çalışamaz hale gelmiştir. Sosyal mesafelendirme önlemleri ve daralan iş hacimlerinden ötürü Türkiye'de işsiz sayısının iki milyonu geçebileceği^[60], ABD'de ise bir ay içinde 22 milyon kişinin işsiz kaldığı belirtilmektedir^[61]. Bazı ekonomistler, işini kaybedenlerin büyük bölümünün karantina tedbirleri ortadan kaldırıldığına da işbaşı yapamayacağını öngörmektedir. Uzmanlara göre bu belirsizlik nedeniyle tüketiciler, harcamalarını kısmayı tercih edeceklerdir^[62].

Ekonomik faaliyetlerde ani daralma ve işsizlik, koronavirüs ile mücadelenin meşruiyetini de sarsacak boyutlara ulaşmaktadır. Öyle ki, Ipsos'un 19-21 Mart'ta, 14 ülkede, 14 binden fazla kişiyle yaptığı bir kamuoyu yoklamasına göre iş kaybı korkusu, sağlık kaygılarının üzerine çıkmaktadır. Salgının etkisinin sınırlı kaldığı Japonya bir kenara bırakılsa, anketin yapıldığı ülkelerde iş kaybından endişe edenlerin oranı yüzde 50'den fazladır. Buna karşılık salgında sağlığının kötü etkileneceğinden endişe edenlerin oranı yüzde 50'yi bulmamaktadır^[63].

Tüketici güveninin iyice sarsıldığı bir dönemde, hükümetlerin açıkladığı mali ve parasal önlemlerin etkinliğinin yetersiz kalacağı sıkça dile getirilen bir husustur.

London School of Economics öğretim üyelerinden Branco Milanovic, tüketici güveni sağlanmazsa toplumsal bir çöküş yaşanabileceği uyarısında bulunmuştur. Milanovic, “Nasıl bir fabrika savaşta bombalansa, düşük faiz oranları ilerleyen gün, hafta ve aylarda kaybedilen arzı telafi edemeyeceği gibi, şu anda da kaybolan arzı dengeleyemez” ifadesini kullanmıştır^[64].

Pandemi ile mücadelede halkın alınan önlemlere uyarken tüketici olarak ekonomiye güvenlerinin tesis edilmesi için alınan tedbirlerin başında, iş ve gelir güvenencesi gelmektedir. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülkede üç ay veya daha uzun sürelerde işten çıkarmalar yasaklanmış^[65] ya da kısa çalışma ödeneği gibi mali tedbirlerle istihdamın korunması yönünde tedbirler yürürlüğe konulmuştur. Bunun dışında tüm vatandaşlara veya geliri olmayan ya da krizden en çok etkilenen kesimlere doğrudan gelir yardımları sunulmuştur.

Tüketici güveninin yeniden tesis edilmesi için gereken bir başka koşul ise salgınla mücadele ve alınan ekonomik önlemler hakkında halkın şeffaf ve yeterli biçimde bilgilendirilmesidir^[66]. Salgının başından itibaren bir bilgi kirliliği yaşandığı gerçektir^[67]. Örneğin salgının insan eliyle laboratuvarda üretildiği gibi komplo teorilerine itibar edildiği görülmüştür. Ya da daha tehlikelisi, Şubat ayında Ukrayna'da yaşandığı gibi yalan haber ve dedikodular büyük toplumsal kaoslara yol açabilmektedir^[68].

Virüsün laboratuvarda üretildiği iddiası 17 Mart'ta bilimsel olarak yalanlanmış^[69], Ukrayna'daki kaos, iki günde bastırılabilmiştir. Ancak yalan ve sahte haberler salgınla mücadeleyi etkileyebilecek, toplumsal kaos yaratabilecektir. Yapılan bir araştırmaya göre, sahte ve yanıltıcı olabileceği gerekçesiyle doğruluğunun araştırılması için teyit kuruluşlarına gönderilen dosyaların miktarı 2020 yılında Ocak ayından Mart ayına kadar yüzde 900 artmıştır^[70]. Bu kadar başvuru bağımsız kuruluşların kapasitesinin üzerindedir. Geleneksel medya ve sosyal medya kuruluşları da sahte ve yanıltıcı haberlerle mücadele tedbirlerini devreye koymuştur. Ancak yapılan araştırmalar, yanıltıcı haber, mesaj ve yorumların önemli bir bölümünün ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların paylaştığı bilgiler çarpıtılarak üretildiğini ortaya koymaktadır^[71]. Bu nedenle koronavirüs ve salgının yarattığı ekonomik krizle mücadele ederken, atılan adımların meşruiyet ve gerekliliğinin, salgından etkilenen kesimlere, yorum veya çarpıtmaya yol açmayacak şekilde net bir dille anlatılması büyük önem taşımaktadır.

3. SALGIN JEOPOLİTİKADA TAŞLARI YERİNDEN OYNATIYOR

Koronavirüs krizi, jeopolitik olarak gerginlik ve belirsizliklerin en yoğun yaşandığı bir dönemde patlak vermiştir. ABD, Rusya ve Çin arasındaki gerilimler artarken, ABD'nin İran ile çatışma olasılığı devam etmektedir^[71]. Mülteciler sorunu, Avrupa'da aşırı sağın

yükselişi ve İngiltere'nin ayrılmasıyla AB'nin geleceği soru işaretlerini artırmıştır. Libya, Hindistan, Lübnan, Irak, İran, Şili, Bolivya ve Venezuela'da siyasi ve ekonomik sorunların yol açtığı toplumsal karışıklıklar salgının patlak vermesiyle en azından şimdilik rafa kaldırılmış görünmektedir.

COVID-19, küresel iklim değişikliği, depremler ve diğer doğal afetler gibi, küresel barış ve istikrarı tehdit etmekte ya da var olan tehditleri güçlendirici etki yaratmaktadır. Küresel salgının jeostratejik olarak ne gibi değişiklikler getireceğini tahmin etmek güçtür. Ancak salgınla mücadelenin başarısı ve bu başarının ekonomik maliyetinin belirleyici olacağını tahmin etmek mümkündür.

3.1 Salgın Sırasında İzlenmesi Gereken Gelişmeler

COVID-19 salgınının uluslararası siyasi sistem üzerine yapacağı etkiler üzerine çok sayıda yorum ve tahmin yayınlanmıştır. Bu yorumların bazıları radikal değişimler öngörmekte, bazıları ise sınırlı değişim görmektedir.

Pandeminin uluslararası barış ve istikrara etkisine ilişkin üç senaryo ön plana çıkmaktadır^[72]:

- **İyimser Senaryo:** Bu senaryoya göre, devletler salgınla mücadelede gerekli önlemleri erkenden ve kararlı biçimde uygulamaktadır. Salgının ekonomiye etkisi de alınan mali ve parasal tedbirler ya da kararlı uluslararası işbirliği sayesinde sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla dünya salgın öncesine kısa sürede döner. Bu senaryoda salgın, uluslararası sistemde herhangi bir değişiklik yapmaz. Ancak gelişmeler bu senaryonun gerçekleşme ihtimalini zayıflatmıştır.
- **Kötü Senaryo:** COVID-19 kısa sürede kontrol altına alınmaz ve küresel ekonomi büyük hasar alır. Ekonomik sistemlerin yeniden inşa edilmesi büyük kaynak ve uzun zaman alacaktır. Ancak bu kaynakları dünyada bulmak mümkün değildir. Böylesi bir durumda uluslararası kuruluşlar da işlevsiz kalacaktır. Bu durum jeopolitik sistemde köklü değişikliklere yol açabilir. Bu durumda küresel barış ve istikrarın sağlanması daha uzun sürecek ve yeni uluslararası kurumlar ve mekanizmalar yaratılması gerekecektir.
- **En Kötü Senaryo:** Salgın ve küresel ekonomik kriz büyük boyutlara ulaşır, büyük bir buhran yaşanır, çok sayıda ülkede toplumsal ve siyasi karışıklıklar yaşanır, dünya düzeni tamamen değişir, ülkeler içine kapanır ve küreselleşme sona erer.

Olası senaryolara ilişkin farklı görüşler sunulmaktadır. Örneğin Afganistan'daki ABD birliklerinin ve NATO'ya bağlı ISAF'ın eski komutanı Orgeneral John Allen, radikal değişiklikler olacağı görüşündedir. John Allen'e göre salgından sonra uluslararası güç yapılanmasında “hayal bile edilemeyecek değişiklikler” gerçekleşecek, hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında yaygın çatışmalar çıkacaktır. Allen, “Her zaman olduğu gibi tarih, COVID-19 krizinin ‘muzafferleri’ tarafından yazılacaktır” ifadesini de kullanmıştır^[73].

Buna karşılık Harvard Üniversitesi profesörlerinden Dani Rodrik'e göre, COVID-19, uluslararası toplumda tutum ve eğilimleri değiştirmeyecektir: "COVID-19 önceden sahip olduğumuz eğilimleri tersine döndürmeyecek ya da değiştirmeyecek. Neoliberalizm yavaş yavaş ölmeye devam edecek. Popülist otokratlar daha da otoriterleşecek. Ulus devletler kendilerini bulmaya çalışırken aşırı küreselleşme kendini savunmaya devam edecek. Çin ve ABD çarpışma rotalarına ilerlemeye devam edecekler^[74].

Bir ihtimal de COVID-19 salgınının küresel barış ve güvenliğin üzerinde olumlu etkide bulunmasıdır. Zira aşağıda değineceğimiz gibi doğal felaketler, uluslararası çatışmaların bir kenara bırakılarak dayanışmanın artmasını sağlayabilmektedir.

Yorumlar ve öngörüler farklıken, diplomasi ve ulusal güvenlik için yapılması gereken COVID-19 krizi ve sonrasında yaşanabilecek gelişmeleri yakından takip etmek olacaktır. Uluslararası Kriz Grubu (The International Crisis Group) küresel barış ve istikrarı etkileyebilecek yedi gelişme belirlemiştir^[75]. Söz konusu yedi başlıktan beşi tehditler, ikisi de fırsatlar olarak göze çarpmaktadır. Bu yedi gelişme şu şekilde özetlenebilir:

● Toplumsal Karışıklık Riski

Koronavirüs salgını, toplumsal eylemlerin bazılarının ara vermesine, bazılarının ise patlak vermesine neden olmaktadır. Lübnan^[76], Irak^[77], Şili^[78], Bolivya^[79] ve Hong Kong'da^[80] aylardır süren eylemler ve toplumsal karışıklıklar, salgın nedeniyle durulmuştur. Fransa yönetimi COVID-19 ile mücadelede gerginliğin azaltılması için ülke tarihinin en uzun grev dalgasından birine yol açan emeklilik reform tasarısını durdurmuştur^[81]. Buna karşılık, Hindistan^[82], Pakistan^[83], Filipinler^[84] ve Nijerya'da^[85] COVID-19 için alınan sosyal mesafelendirme tedbirleri yeni eylemlere ve olaylara neden olmuştur. İran^[86], ABD^[87], Kolombiya^[88], Avustralya^[89], İtalya^[90] ve daha pek çok ülkede cezaevi isyanları çıkmıştır. Ayrıca sosyal mesafelendirme tedbirlerinin süresinin uzaması ve tedbirlerden zarar gören kesimlerin beklentilerinin karşılanmaması halinde sosyal karışıklıklar patlak verebilir.

İlerleyen aylarda ekonomik faaliyetlerdeki düşüşe paralel olarak gelişmekte olan ülkeler ve gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde sosyal patlama yaşanma riski bulunmaktadır^[13].

Türkiye açısından Ortadoğu'nun olası ekonomik krizle mücadelesi önem kazanacaktır. Tahminlere göre Ortadoğu ekonomileri ekonomik krizden çok etkilenecek ve ortalama yüzde 11 küçüleceklerdir^[91]. İran ekonomisinde daha fazla daralma beklenmektedir. Bir tahmine göre İran ekonomisi 2020 yılını yüzde 25 ila 30 arasında küçülerek kapatacağıdır^[92]. Ülke ilk kez IMF'den kredi talep etmiştir^[93]. Ekonomisi zayıflayacak olan İran'ın Lübnan ve Suriye'ye müdahalelerinin azalması azalmayacağını ise zaman gösterecektir.

Salgınla birlikte uluslar sınırlarına çekilirken, göçmenler ve yabancılara karşı nefret suçlarının artması sözkonusudur. Salgın henüz İtalya'da görülmeden önce ülkedeki 800 binden fazla Çinliye karşı

saldırıların arttığı bildirilmektedir^[94]. ABD'de de Asya kökenlilere karşı nefret suçlarının sıklıkla görülmeye başladığı belirtilmektedir^[95].

● Aşırı Milliyetçiliğin Yükselmesi Riski

COVID-19 salgınının ulusal devletlerin önemini artırdığı sıkça ifade edilmektedir. Pandemi, devletleri barış zamanlarında görülmedik biçimde günlük yaşama, alışkanlıklara ve ekonomiye müdahale etmeye zorlamaktadır. Bulgar siyaset bilimci Ivan Krastev'e göre krizin birinci sonucu "büyük devletin geri dönüşü" olmuştur. Krastev, "Bugün koronavirüs, devleti bütün haşmetiyle geri getirdi. COVID-19, pandemiye karşı ortak savunmanın örgütlenmesinde ve batan ekonomiyi kurtarmada devlete daha çok bel bağlanmasına yol açtı. Devletlerin itibarı, bugün halkın günlük davranışlarını değiştirme kabiliyeti ile ölçülüyor" ifadelerini kullanmıştır^[96].

Virüs salgınının zorunlu kıldığı seyahat yasakları ve kapatılan sınırlar; bozulan uluslararası tedarik zinciri^[13], küreselleşme karşıtı siyasetin güçlenmesine yol açmaktadır. Chatham House Başkanı Robin Niblett, koronavirüsün alışılageldiğimiz iktisadi küreselleşmenin sonunu getireceğini belirtmektedir: "Koronavirüs pandemisi, iktisadi küreselleşmede bardağı taşıran son damla olabilir. Bu kriz, devletleri olduğu kadar şirketleri ve toplumu da kendi kendine yeter olmaya zorluyor.^[13]"

COVID-19 salgınında milliyetçiliğin güç kazanacağı görüşü sıklıkla dile getirilmektedir. Bazı siyasetçiler devletin elde ettiği meşru güçleri kriz sonrasında da sürdürmek isteyebilecek, bunun için de oluşan küreselleşme ve yabancı karşıtı duyguları istismar ederek aşırı milliyetçi siyasete başvurabilecektir. Bu görüşe başvuranların büyük bölümü, Almanya'da Nazilerin ve İtalya'da faşizmin, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan krizlerden beslendiğine atıfta bulunmaktadır^[97]. Onlardan biri olan Harvard Üniversitesi uluslararası ilişkiler profesörü Stephen Walt, COVID-19 pandemisinin milliyetçiliği pekiştireceğini ve "daha kapalı, daha az müreffeh ve hürriyetleri kısıtlanmış bir dünya doğuracağını" ileri sürmüştür: "Pandemi devleti güçlendirecek ve milliyetçiliği pekiştirecek. Her türden hükümet, bu krizi yönetmek için acil durum önlemleri alacak ve birçoğu, kriz sona erdiğinde elde ettiği bu yeni güçlerden vazgeçmeye razı olmayacak"^[73].

Ulusal devletlerin güçlenmesi ve dışı kapanmacı politikalar uluslararası kurum ve kuruluşların meşruyet krizine sürüklenmesine de neden olabilecektir. COVID-19'un merkez üssüken Avrupa'da yaşananlar buna işaret olabilir. AB krize yeterince çözüm üretmemekle suçlanmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere üye ülkeler ulusal devlet sınırlarını kapatmışlar ve dayanışma göstermek bir yana, birbirleri arasında tıbbi koruyucu malzeme ve ekipman akışına dahi izin vermemişlerdir. AB Komisyonu üye ülkelere krizle mücadele edebilmeleri için mali kuralları gevşetmiş, Avrupa Yatırım Bankası kriz yardımı için fon

oluşturmuştur. Birlik üyesi ülkelerin maliye bakanları 500 milyar avroluk bir canlandırma paketi üzerinde anlaşmıştı ancak bu kaynağın nasıl sağlanacağı belirsizdir^[98]. Ancak salgının en çok etkilediği ülkeler olan İtalya ve İspanya'nın talep ettiği AB tahvili çıkarılması topluluk içinde yankı bulmamıştır^[99]. Bu durumun Avrupa'da çözülme hızlandırabileceği belirtilmektedir^[100].

● **Büyük Güçler Arasında Mücadelenin Sertleşmesi Riski**

Pandeminin yarattığı siyasi sonuçlardan biri, Çin tarzı otoriter yönetim tarzının itibar kazanmasıdır. Çin devletinin salgının yayılmasını önlemek için ortaya koyduğu yöntemlerin başarısı, salgına karşı bu yöntemlere başvurulması taleplerini artırmıştır. Dahası COVID-19 salgınından sonra "yeni bir dünya" kurulacağını savunanların büyük kısmı, Çin'in, ABD'nin artık talep etmediği dünya liderliği rolünü üstlenebileceğini belirtmektedir. Bu iddiaya göre, COVID-19 salgınına etkin mücadele ile görece kısa sürede kontrol altına alındıktan sonra Çin, dünyanın pek çok ülkesine yardım ulaştırarak "yumuşak yüzünü" göstermiştir^[101]. Bu bölgelerden biri Ortadoğu'dur. Rusya ve ABD'nin de son dönemde varlığını artırdığı Ortadoğu'da Çin'in de önemli bir aktör olabileceği belirtilmektedir^[102]. Salgının kontrol altına alınmasının ardından Çin'in "Kuşak ve Yol Projesi", salgında ekonomileri sarsılmış gelişmekte olan ülkelere kaynak oluşturabilecektir^[72].

Bu gelişmeler, büyük güçler arasındaki gerilimi artırabilir. Gelişmeler de bu yöndedir. ABD ile Çin, krizin başından itibaren virüsün kaynağı olarak birbirlerini suçlamaktadır. AB, Rusya'yı, salgın hakkında sahte haberler yayınlamakla suçlamıştır. Kasım ayındaki ABD başkanlık seçimleri öncesi bu iddialar, endişe yaratmıştır. Zira 2016 seçimleri öncesi Rusya'nın ABD'yi istikrarsızlaştırmak için sahte haberler de dahil bazı manipülasyonlara başvurduğu iddia edilmiştir.

● **Çatışmalar ve Mülteciler**

Suriye, Yemen, Libya ve Gazze gibi ülke ve bölgeler, çatışmalardan iyice zayıflamış sağlık sistemleri ve yoğun ve çarpık kentleşme alanları nedeniyle salgınların yayılmasına açık alanlardır. Ayrıca BM dünyada evlerini terk etmek zorunda bırakılmış 70 milyon mültecinin salgına açık olduğu uyarısında bulunmuştur^[103]. Çatışma alanlarında salgın önleme tedbirlerini uygulamak neredeyse imkânsızdır. Ayrıca bu bölgelere uluslararası sağlık ekiplerinin de ulaşması beklenmemektedir. Özellikle İdlib'de olası bir salgının dikkatle izlenmesi gerekecektir. Zira ikinci büyük COVID-19 salgınının İdlib'den çıkabileceği ileri sürülmektedir^[104].

● **Uluslararası Kriz Yönetimi ve Çatışma Çözüm Mekanizmalarının Göreceği Zararlar**

COVID-19 salgını halen ulusal yönetimlerin bir numaralı gündem maddesidir. COVID-19 salgını nedeniyle

bütün ülkeler içine kapanmakta, uluslararası meseleler, çatışmalar ve barış misyonlarına hemen hiç zaman ayırmamaktadırlar. Bu durum uluslararası barış ve insani yardım örgütlerinin çalışmaları için gerekli inisiyatif, mali yardım ve insan kaynağını bulmasını engellemektedir. Örneğin BM arabulucuk faaliyetlerini yerine getirememekte, barış gücü misyonlarına asker bulamamaktadır. BM ve sivil toplum örgütlerinin çalışamaz hale getirilmeleri, çatışma bölgelerinden bilgi akışını da engelleyecek ve gelişmeleri izlemek güç hale gelecektir.

Salgın, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan kurumların geleceği hakkında soru işaretlerinin doğmasına yol açmıştır. BM ve Dünya Sağlık Örgütü'nün salgında etkisiz kaldığı da edilmektedir. IMF ve Dünya Bankasının salgından etkilenen ekonomilere yapılacak yardımlardaki etkinliği de dikkatle takip edilecektir.

● **Tansiyon Azaltıcı Adımlar**

COVID-19 salgınının yarattığı tehditler daha belirgin olmakla birlikte, uluslararası aktörlerin bu krizi uluslararası dayanışmayı artırmak ve gerginlikleri yumuşatmak için kullanabileceğine dair işaretler de gelmektedir.

Örneğin Birleşik Arap Emirlikleri ile Kuveyt, bölgesel rakipleri olmasına ve son dönemde gerginliğin artmasına rağmen salgınla boğuşan İran'a insani yardım sunmuşlardır^[105]. ABD Başkanı Donald Trump, Kuzey Kore lideri Kim Jong-un'a mektup göndererek salgın konusunda yardımcı olabileceğini belirtmiştir^[106]. Yine ABD, İran'a salgınla mücadelede yardım önermiş ancak Tahran yönetimi bu öneriyi reddetmiştir^[107]. Bu tür olumlu sayılabilecek adımlara, salgının neden olduğu ekonomik sorunların ağırlığı arttıkça yenileri eklenebilir. Yapılan araştırmalar, doğal afet durumlarında çatışan tarafların şiddeti azaltma yönüne gittiklerini göstermektedir^[108].

● **Krizle Karşı İşbirliği**

COVID-19 uluslararası çatışmaları körükleyebileceği gibi uluslararası işbirliğinin artmasına da neden olabilir. Krizin sağlık ve ekonomik boyutları tek tek ülkelerin üstesinden gelebileceğinin çok üzerindedir. Devletler salgının kontrol altına alınmasından, oluşan ekonomik şokun siyaset ve güvenlik krizine dönüşmesine engel olmaya kadar çeşitli konularda işbirliğine gidebilir. Giriş bölümünde aktardığımız G-20 ülkelerinin ortak bildirisinde bu yönde bir işbirliğine işaret edilmektedir. Dünya barışı ve istikrarının sağlanması için İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Avrupalı ulusların ayakları üzerinde durmasını sağlayan Marshall Planı'nın bir benzerinin COVID-19 salgını kontrol altına alındıktan sonra da uygulanabileceği belirtilmektedir^[109].

Krizle karşı ortak hareket, ağırları zayıflayan AB için özel bir önem arz etmektedir. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi ve AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Josep Borrell, küresel pandemi stratejisinin



temel önceliklerini kaleme aldığı makalesinde, bu krizden kurtulmanın tek yolunun hep birlikte hareket etmekten geçtiğinin ısrarla altını çizmiştir^[110]. Nobel ödüllü iktisatçı Joseph E. Stiglitz'in de vurguladığı gibi, "Ulusal sınırlar, ne virüsü ne de ekonomik krizi engellemeyecektir". Bu nedenle krize karşı uluslararası işbirliğine gitmek ulusal çıkarlar yararınadır^[111].

4. SONUÇ

COVID-19 krizi bugün dünyanın karşı karşıya olduğu en büyük tehdidin hücre boyutunda olduğunu göstermiştir. Sınır ve ayırım tanımadan yayılan virüslere karşı ordular veya gelişmiş silahlarla mücadele edilememektedir. Tehdide karşı en büyük silah, uzman kadrolar, basit temizlik maddeleri, koruyucu malzeme ve ekipmanlardır. Bu silahlara güçlü devlet aygıtları ve uluslararası işbirliğine de eklemek gereklidir.

Yaşanan salgın, önceki SARS, MERS, Ebola ve Zika salgınlarıyla birlikte 21'inci yüzyılda küresel pandemilerin hayli sık yaşanacağını haber vermektedir. Hâlihazırda dünyanın dört bir yanında görülen can kayıpları ve geometrik olarak artan vaka sayısı virüs salgını, ekonomik, sosyal ve siyasi yapılara büyük zarar vermektedir. Üstelik bu durumun kısa süreli olacağına dair hiçbir işaret yoktur.

Uluslararası güvenlik mimarisinin, küresel iklim değişikliğine bağlı aşırı iklim olayları (Seller, orman yangınları, kuraklıklar vb.) ve salgın hastalıklarda doğan ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Bill Gates'in beş yıl önce altını çizdiği gibi, artan salgınlara çevik ve etkili biçimde yanıt verebilecek yapılar ordulardır.

Salgınlara sınır tanımaz doğasından ötürü ulusal orduların yanı sıra NATO gibi ittifaklar, güvenlik mimarilerine

"pandemi acil yanıt güçlerini" de eklemek zorunda kalabilir. Dünyanın bu tür acil yanıt güçlerine ihtiyacı vardır. Örneğin bu kapsamda; STM ThinkTech Teknolojik Düşünce Merkezi tarafından NATO Müttefik Dönüşüm Komutanlığına teslim edilen ve "Sistem Dinamikleri" yaklaşımıyla geliştirilen Elastikiyet Karar Destek Modeli bu tür şoklar karşısında sürdürülebilirliği sağlayacak politikalar geliştirilmesinde etkili çözümler sunabilecektir. Bahse konu NATO modelinde, siber saldırı, savaş, büyük göç hareketleri, büyük çaplı elektrik kesintileri ve doğal afetler gibi NATO tarafından belirlenen şok türlerinin senaryo tabanlı gerçekleşmesi halinde ülkelerin güvenlik, sağlık, iletişim, enerji, ulaşım, su ve gıda gibi temel faaliyet alanlarındaki performans, risk ve elastikiyet seviyeleri takip edilebilir^[112]. STM ThinkTech'in geliştirdiği Elastikiyet Karar Destek Modeli küresel COVID-19 salgınında da kullanılabilir. COVID-19 sadece sağlık sisteminin sorunu değil aynı zamanda ekonomi, kültür sistemi, eğitim, sosyal yaşam, dış ilişkiler gibi alanları da etkilemektedir. Salgının savunma ve güvenlik boyutlarıyla da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Küresel virüse karşı yerel seviyede mücadele verilmesi gereklidir ama uluslararası işbirliğine de ihtiyaç vardır. Zira virüs gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı yapmamaktadır ama virüsle mücadele kapasitesinde büyük farklar vardır. Gelişmekte olan ülkeler ve çatışma bölgelerindeki milyonlarca kişi salgının yıkıcı etkilerine açıktır. Bu süreç son yıllarda hayli hassas duruma gelen uluslararası barış ve istikrara yeni bir tehdit oluşturmaktadır.

Ne var ki ülkeler, COVID-19 salgınıyla mücadelede ulusal sınırlara hapsolmuş görünmektedir. Bu durum dış dünyaya kapalı siyaset anlayışlarının güçlenmesine neden olmaktadır. Öte yandan, ulusal egemenlik ve ulusal çıkarlar 21'inci yüzyılın karmaşık tehditlerine karşı uluslararası işbirliğini zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Wintour, Patrick; Rankin, Jennifer; (2020) "G20 leaders issue pledge to do 'whatever it takes' on coronavirus", *The Guardian*, (26 Mart 2020), <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/26/g20-leaders-issue-pledge-to-do-whatever-it-takes-on-coronavirus>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [2] *www.worldometers.info*, "Coronavirus Cases", (3 Mayıs 2020), <https://www.worldometers.info/coronavirus/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [3] *The Economist*, (2020), "Paying to stop the pandemic", (19 Mart 2020), <https://www.economist.com/leaders/2020/03/19/paying-to-stop-the-pandemic>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [4] Berglöf, Erik; Farrar, Jeremy; (2020), "The COVID-19 pandemic: A letter to G20 leaders", *VOX CEPR Policy Portal*, (26 Mart 2020), https://voxeu.org/article/covid-19-pandemic-letter-g20-leaders?utm_source=hootsuite&utm_medium=&utm_term=&utm_content=&utm_campaign=. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [5] *STM ThinkTech*, (2020), "COVID-19 Şoku Ve Elastikiyet [Resilience]: Toplumsal Adaptasyon Nasıl Sağlanabilir?" (22 Nisan 2020), https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/3042020135146118_stm_online_focus_toplantı_notu.pdf. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [6] Ratcliffe, Rebecca; (2020), "Teargas, beatings and bleach: the most extreme Covid-19 lockdown controls around the world", *The Guardian*, (1 Nisan 2020), <https://www.theguardian.com/global-development/2020/apr/01/extreme-coronavirus-lockdown-controls-raise-fears-for-worlds-poorest>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [7] Lederer, Edith M.; (2020), "UN chief says COVID-19 is worst crisis since World War II", *ABC*, (31 Mart 2020), <https://abcnews.go.com/US/wireStory/chief-covid-19-worst-crisis-world-war-ii-69905340>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [8] *UNCTAD*, (2020), "Coronavirus: Can policymakers avert a trillion-dollar crisis?", (9 Mart 2020), <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2300>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [9] Alegado, Siegfried; (2020), "Global Cost of Coronavirus May Reach \$4.1 Trillion, ADB Says", *Bloomberg*, (3 Nisan 2020), <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-03/global-cost-of-coronavirus-could-reach-4-1-trillion-adb-says>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [10] *Oxford Economics*, "Coronavirus and weak Q4 data to hit 2020 growth", <https://www.oxfordeconomics.com/my-oxford/publications/537471>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [11] Roubini, Nouriel; (2020), "A Greater Depression?", *Project Syndicate*, (24 Mart 2020), <https://www.project-syndicate.org/commentary/coronavirus-greater-great-depression-by-nouriel-roubini-2020-03>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [12] Thorbecke, Catherine; (2020), "Coronavirus crisis will burden economy for 'years to come,' OECD chief says", *ABC*, <https://abcnews.go.com/Business/coronavirus-crisis-burden-economy-years-oecd-chief/story?id=69745342>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [13] *Politico Magazine*, (2020), "Coronavirus Will Change the World Permanently. Here's How.", (19 Mart 2020), <https://www.politico.com/amp/news/magazine/2020/03/19/coronavirus-effect-economy-life-society-analysis-covid-135579#health>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [14] Tan, Huileng; (2020), "The coronavirus outbreak is a 'different kind of crisis,' says Nobel laureate Joseph Stiglitz", *CNBC*, (17 Mart 2020), <https://www.cnn.com/2020/03/17/joseph-stiglitz-coronavirus-outbreak-is-a-different-kind-of-crisis.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [15] Schäfer, Jakob; (2020), "Economic crisis only because of the Corona pandemic?", *International Viewpoint*, (6 Nisan 2020), <http://internationalviewpoint.org/spip.php?article6512>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [16] Goodman, Peter S.; (2020), "Coronavirus May Light Fuse on 'Unexploded Bomb' of Corporate Debt", *The New York Times*, (11 Mart 2020), <https://www.nytimes.com/2020/03/11/business/coronavirus-corporate-debt.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [17] Çelik, S., G. Demirtaş and M. Isaksson (2020), "Corporate Bond Market Trends, Emerging Risks and Monetary Policy", *OECD*, <http://www.oecd.org/corporate/ca/Corporate-Bond-Market-Trends-Emerging-Risks-Monetary-Policy.pdf>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [18] Bremmer, Ian; (2020), "We Are in a Geopolitical Recession. That's a Bad Time for the Global Coronavirus Crisis." *Time*, (13 Mart 2020), <https://time.com/5802033/geopolitical-recession-global-crisis/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [19] Jones, Lora; Palumbo, Daniele; Brown, David; (2020), "Coronavirus: A visual guide to the economic impact", (30 Nisan 2020), *BBC*, <https://www.bbc.com/news/business-51706225>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [20] Ross, Jenna; (2020), "COVID-19 crash: How China's economy may offer a glimpse of the future", *World Economic Forum*, (31 Mart 2020), <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/covid19-economy-china-health-coronavirus-economics-global/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [21] Berger, Helge; Kang, Kenneth; Rhee, Changyong; (2020), "Blunting the Impact and Hard Choices: Early Lessons from China", *IMF*, (20 Mart 2020), <https://blogs.imf.org/2020/03/20/blunting-the-impact-and-hard-choices-early-lessons-from-china/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [22] Goodman, Peter S.; (2020), "Why the Global Recession Could Last a Long Time", *The New York Times*, (1 Nisan 2020), <https://www.nytimes.com/2020/04/01/business/economy/coronavirus-recession.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [23] Cox, Jeff; (2020), "US weekly jobless claims jump by 6.6 million and we've now lost 10% of workforce in three weeks", *CNBC*, (9 Nisan 2020), <https://www.cnn.com/2020/04/09/weekly-jobless-claims-report.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [24] *Fred Economic Data*, (2020), "Current General Activity; Diffusion Index for FRB - Philadelphia District", (16 Nisan 2020), <https://fred.stlouisfed.org/series/GACDFA066MSFRBPHI>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [25] Winck, Ben; (2020), "Goldman Sachs slashes forecasts for next quarter, now sees 34% GDP contraction and 15% unemployment", *Business Insider*, (31 Mart 2020), <https://www.businessinsider.com/economic-outlook-q2-gdp-lower-unemployment-jump-coronavirus-impact-goldman-2020-3>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [26] *McKinsey*, (2020), "COVID-19: Briefing Material", (3 Nisan 2020), <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/risk/our%20insights/covid%2019%20implications%20for%20business/covid%2019%20march%2030/covid-19-facts-and-insights-april-3-v2.ashx>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [27] Amiot, Marion; Glass, Boris S; (2020), "Economic Research: COVID-19: The Steepening Cost To The Eurozone And U.K. Economies", *S&P Global*, <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/200326-economic-research-covid-19-the-steepening-cost-to-the-eurozone-and-u-k-economies-11402420>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [28] *Deutsche Welle*, (2020), "Economic advisers: Coronavirus may see German GDP dip by over 5%", (30 Mart 2020), <https://www.dw.com/en/economic-advisers-coronavirus-may-see-german-gdp-dip-by-over-5/a-52952713>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)

- [29] *Le Figaro*, (2020), “Zone euro: récession «très probable» en 2020 à cause du coronavirus, selon Bruxelles”, (13 Mart 2020), <https://www.lefigaro.fr/economie/zone-euro-recession-tres-probable-en-2020-a-cause-du-coronavirus-20200313>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [30] *OECD*, (2020), “Evaluating the initial impact of COVID-19 containment measures on economic activity”, (14 Nisan 2020), https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=126_126496-evgsi2gmqj&title=Evaluating_the_initial_impact_of_COVID-19_containment_measures_on_economic_activity. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [31] *TEPAV*, (2020), “COVID-19’un Tüketici Harcamalarına Etkisi”, (19 Nisan 2020), <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10119>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [32] *IMF*, (2020), “World Economic Outlook”, (Nisan 2020), <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WEO/2020/April/English/text.ashx?la=en>
- [33] *OECD*, (2020), “Tackling coronavirus (COVID-19)- Key policy responses from the OECD”, <http://www.oecd.org/coronavirus/en/#policy-responses>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [34] *Turizm Günlüğü*, (2020), “‘Sosyal mesafe nedeniyle turizm uzun süre kendini toparlayamaz’”, (3 Nisan 2020), <https://www.turizm-gunlugu.com/2020/04/03/daron-acemoglu-koronavirus-turizm/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [35] Ambrose, Jillian; (2020), “Oil prices slump as market faces lowest demand in 25 years”, *The Guardian*, (15 Nisan 2020), <https://www.theguardian.com/business/2020/apr/15/oil-prices-slump-as-market-faces-lowest-demand-in-25-years-covid-19>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [36] Zain, Syawalludin; (2020), “Coronavirus could cost airlines \$113B in lost revenue, industry group says”, *Global News*, (5 Mart 2020), <https://globalnews.ca/news/6634345/coronavirus-costs-airlines/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [37] *World Trade Organization*, (2020), “Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy”, (8 Nisan 2020), https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [38] Georgieva, Kristalina; (2020), “Confronting the Crisis: Priorities for the Global Economy”, *IMF*, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/04/07/sp040920-SMs2020-Curtain-Raiser>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [39] Correia, Sergio; Luck, Stephan; Verner, Emil; “Fight the Pandemic, Save the Economy: Lessons from the 1918 Flu”, *FED*, (27 Mart 2020), <https://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2020/03/fight-the-pandemic-save-the-economy-lessons-from-the-1918-flu.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [40] Jones, Sam; (2020), “Spain to begin return to work despite fears of resurgence”, *The Guardian*, (11 Nisan 2020), <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/11/spain-to-begin-return-to-work-despite-fears-of-resurgence>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [41] *The Local*, (2020), “Spain to begin return to work despite fears of resurgence”, (15 Nisan 2020), <https://www.thelocal.dk/20200415/denmark-opens-schools-after-lockdown-in-european-first>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [42] *BBC*, (2020), “Coronavirus: Germany slowly eases lockdown measures”, <https://www.bbc.com/news/world-europe-52299358>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [43] Yeung, Karen; (2020), “World at risk of second Great Depression due to coronavirus, says Chinese central bank”, *South China Morning Post*, (5 Nisan 2020), <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3078519/world-risk-second-great-depression-due-coronavirus-says>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [44] *EGİAD*, (2020), “EGİAD Biz Bize Etkinliği Online Yapıldı”, (18 Nisan 2020), <https://www.egiad.org.tr/egiad-biz-bize-etkinligi-online-yapildi/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [45] *Türkiye Ziraat Odaları Birliği*, (2020), “Bayraktar’dan ‘Covid-19 Danışma Kurulu’ önerisi”, (29 Mart 2020), <https://www.tzob.org.tr/basin-odasi/haberler/bayraktardan-%E2%80%9Cco-covid-19-danisma-kurulu%E2%80%9D-onerisi->. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [46] *T.C. Sağlık Bakanlığı*, (2020), “Mücadelemizdeki Ortak Payda İnsan Sağlığıdır”, <https://www.saglik.gov.tr/TR,64935/mucadelemizdeki-ortak-payda-insan-sagligidir.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [47] *World Health Organization*, (2020), Universal Health Coverage, https://www.who.int/health-topics/universal-health-coverage#tab=tab_1. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [48] *IMF*, (2020), “The IMF and COVID-19 (Coronavirus)”, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [49] *The Economist*, (2020), “Is China winning?” (16 Nisan 2020), <https://www.economist.com/leaders/2020/04/16/is-china-winning>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [50] Karabell, Zachary; (2020), “Can History’s Biggest Stimulus Stave Off a Coronavirus Depression?” *Foreign Affairs*, (16 Nisan 2020), <https://www.foreignaffairs.com/articles/usa/2020-04-16/can-historys-biggest-stimulus-stave-coronavirus-depression>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [51] Jamerson, Joshua; Duehren, Andrew; Andrews, Natalie; (2020), “Senate Approves Roughly \$2 Trillion in Coronavirus Relief”, *The Wall Street Journal*, (26 Mart 2020), <https://www.wsj.com/articles/trump-administration-senate-democrats-said-to-reach-stimulus-bill-deal-11585113371>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [52] ul Khaliq, Riyaz; (2020), “COVID-19: Japan unveils \$990B package to support economy”, *Anadolu Ajansı*, (7 Nisan 2020), <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/covid-19-japan-unveils-990b-package-to-support-economy/1795756>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [53] Nienaber, Michael; (2020), “Germany launches 750 billion euro package to fight coronavirus”, *Reuters*, (23 Mart 2020), <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-germany-budget/germany-launches-750-billion-euro-package-to-fight-coronavirus-idUSKBN21A2XU>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [54] Altaş, Mümin; (2020), “Hükümet 100 milyar liralık ‘Ekonomik İstikrar Kalkanı’ paketini açıkladı”, *Anadolu Ajansı*, (18 Mart 2020), <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/hukumet-100-milyar-liralik-ekonomik-istikrar-kalkani-paketini-acikladi/1770907>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [55] *UNCTAD*, (2020), “UN calls for \$2.5 trillion coronavirus crisis package for developing countries”, (30 Mart 2020), <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2315>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [56] *UNCTAD*, (2020), “The Covid-19 Shock to Developing Countries”, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/gds_tdr2019_covid2_en.pdf?user=1653. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [57] *World Meters*, “Global GDP this year”, <https://www.worldometers.info/gdp/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [58] Masters, Jonathan ; (2020), “Coronavirus: How Are Countries Responding to the Economic Crisis?”, Council on Foreign Relations, (10 Nisan 2020), <https://www.cfr.org/backgrounder/coronavirus-how-are-countries-responding-economic-crisis>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [59] Triggs, Adam; Kharas, Homi; (2020), “The triple economic shock of COVID-19 and priorities for an emergency G-20 leaders meeting”, *Brookings*, (17 Mart 2020), <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2020/03/17/the-triple-economic-shock-of-covid-19-and-priorities-for-an-emergency-g-20-leaders-meeting/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [60] *Deutsche Welle*, (2020), “İstihdam koronavirüs yüzünden tehdit altında”, (30 Mart 2020), <https://www.dw.com/tr/istihdam-koronavir%C3%BCs-y%C3%BCz%C3%BCnden-tehdit-alt%C4%B1nda/a-52957002>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [61] Lambert, Lance; (2020), “22 million have lost their jobs over the past month—real unemployment rate likely nearing 18%”, *Fortu-*

- ne, (16 Nisan 2020) ,<https://fortune.com/2020/04/16/us-unemployment-rate-numbers-claims-this-week-total/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [62] Stiglitz, Joseph; (2020), “How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic”, *Foreign Policy*, (15 Nisan 2020), <https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [63] Lacey, Natalie; (2020), “Public divided on whether isolation, travel bans prevent COVID-19 spread; border closures become more acceptable”, *Ipsos*, (24 Mart 2020), <https://www.ipsos.com/en/public-divided-whether-isolation-travel-bans-prevent-covid-19-spread-border-closures-become-more>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [64] Milanovic, Branko; (2020), “The Real Pandemic Danger Is Social Collapse”, *Foreign Affairs*, (19 Mart 2020), <https://www.foreignaffairs.com/articles/2020-03-19/real-pandemic-danger-social-collapse>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [65] Resmî Gazete, (2020), “Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik Ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, (17 Nisan 2020), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [66] Tillemann, Tomicah; (2020), “Building trust in a time of COVID-19”, *The Hill*, (6 Mart 2020), <https://thehill.com/opinion/technology/486008-building-trust-in-a-time-of-covid-19>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [67] UN, (2020), “‘This is a time for facts, not fear,’ says WHO chief as COVID-19 virus spreads”, (15 Şubat 2020), <https://news.un.org/en/story/2020/02/1057481>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [68] Naughton, John; (2020), “Fake news about Covid-19 can be as dangerous as the virus”, *The Guardian*, (14 Mart 2020), <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/14/fake-news-about-covid-19-can-be-as-dangerous-as-the-virus>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [69] G. Andersen, Kristian; (2020), “The proximal origin of SARS-CoV-2”, *Nature*, (17 Mart 2020), <https://www.nature.com/articles/s41591-020-0820-9>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [70] Brennen, J. Scott, (2020), “Types, sources, and claims of COVID-19 misinformation”, *Reuters Institute*, (7 Nisan 2020), <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/types-sources-and-claims-covid-19-misinformation>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [71] Dozier, Kimberly; Walcott, John; (2020), “After Retaliation, Iran’s 40-Year Conflict With U.S. Likely to Return to the Shadows”, *Time*, (8 Ocak 2020), <https://time.com/5761897/us-iran-conflict-continues/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [72] Tonchev, Plamen; (2020), “The Belt and Road After COVID-19”, *The Diplomat*, (7 Nisan 2020), <https://thediplomat.com/2020/04/the-belt-and-road-after-covid-19/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [73] Allen, John; (2020), “How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic”, *Foreign Policy*, (20 Mart 2020), <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [74] Rodrik, Dani; (2020), “Will COVID-19 Remake the World?”, *Project Syndicate*, (6 Nisan 2020), <https://bit.ly/2KXc6rH>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [75] *International Crisis Group*, (2020), “COVID-19 and Conflict: Seven Trends to Watch”, (24 Mart 2020), <https://www.crisisgroup.org/global/sb4-covid-19-and-conflict-seven-trends-watch>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [76] Abdallah, Sarah; (2020), “Lebanon struggles to cope with COVID-19 amid financial crisis”, *Al Monitor*, (14 Mart 2020), <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/corona-covid19-state-of-emergency-financial-crisis-hospitals.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [77] al -Jaffal, Omar; (2020), “Coronavirus damages Iraqi economy with fall in tourism, oil prices”, *Al Monitor*, (23 Mart 2020), <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/iraq-economy-coronavirus-tourism.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [78] McGowan, Charis; (2020), “Chile moves to postpone constitutional referendum amid coronavirus crisis”, *The Guardian*, (19 Mart 2020), <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/19/chile-postpone-constitutional-referendum-coronavirus-crisis>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [79] *Wola*, (2020), “Webinar – Upheaval in Bolivia: Political Crisis, COVID-19, and the Run-up to New Elections”, <https://www.wola.org/events/upheaval-in-bolivia-political-crisis-covid-19-and-the-run-up-to-new-elections/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [80] Barron, Laignee; (2020), “The Coronavirus Has Brought Out the Ugly Side of Hong Kong’s Protest Movement”, *Time*, (19 Şubat 2020), <https://time.com/5784258/hong-kong-democracy-separatism-coronavirus-covid-19/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [81] *Euroactive*, (2020), “‘We are at war’: France postpones second round of elections, pension reform”, (17 Mart 2020), <https://www.euractiv.com/section/elections/news/we-are-at-war-france-postpones-second-round-of-elections-pension-reform/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [82] Chotiner, Isaac; (2020), “How COVID-19 Will Hit India”, *The New Yorker*, (1 Nisan 2020), <https://www.newyorker.com/news/q-and-a/how-covid-19-will-hit-india>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [83] Jaffery, Rabiya; (2020), “Pakistan Struggles to Fight COVID-19”, *The Diplomat*, (15 Nisan 2020), <https://thediplomat.com/2020/04/pakistan-struggles-to-fight-covid-19/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [84] Aspinwall, Nick; (2020), “The Philippines’ Coronavirus Lockdown Is Becoming a Crackdown”, *The Diplomat*, (3 Nisan 2020), <https://thediplomat.com/2020/04/the-philippines-coronavirus-lockdown-is-becoming-a-crackdown/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [85] George, Libby; (2020), “Nigeria to extend coronavirus lockdowns for 14 more days: President Buhari”, *Reuters*, (13 Nisan 2020), <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-nigeria/nigeria-to-extend-coronavirus-lockdowns-for-14-more-days-president-buhari-idUSKCN21V1US>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [86] Melih Ahishali, Mustafa; (2020), “Inmates riot at Iran prison over coronavirus fears”, *Anadolu Ajansı*, (30 Mart 2020), <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/inmates-riot-at-iran-prison-over-coronavirus-fears/1784696>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [87] Evelyn, Kenya; (2020), “Prison uprising put down as US inmates demand protection from coronavirus”, *The Guardian*, (10 Nisan 2020), <https://www.theguardian.com/us-news/2020/apr/10/us-prisons-coronavirus-uprising-riot>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [88] *The Observers*, (2020), “Covid-19 sparks deadly riots in Colombia’s prisons: ‘If the virus gets in here, we’re done for’”, (31 Mart 2020), <https://observers.france24.com/en/20200331-colombia-covid-19-deadly-riots-prisons-virus>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [89] Farquhar, Liz; Scully, Anthony; (2020), “Coronavirus restrictions spark unrest in prisons as cell fires confirmed in NSW”, *ABC Net*, (2 Nisan 2020), <https://www.abc.net.au/news/2020-04-03/coronavirus-restrictions-spark-inmate-unrest-in-nsw-jails/12113820>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [90] *Euronews*, (2020), “Death toll rises in Italian prisons as inmates riot over COVID-19 rules”, (10 Mart 2020), <https://www.euronews.com/2020/03/09/six-dead-as-coronavirus-restrictions-trigger-italy-prison-riots>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [91] A. Arias, Maria; Wen, Yi; (2015), “Recovery from the Great Recession Has Varied around the World”, *Federal Reserve Bank of St. Louis*, (13 Ekim 2015), <https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/october-2015/recovery-from-the-great-recession-has-varied-around-the-world#table1>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)

- [92] *The Economist*, (2020), "Iran has let its covid-19 outbreak get out of hand", (12 Mart 2020), <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2020/03/12/iran-has-let-its-covid-19-outbreak-get-out-of-hand>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [93] Daragahi, Borzou; (2020), "Coronavirus: Iran asks for IMF help for first time in six decades as disease ravages country and region", *The Independent*, (12 Mart 2020), <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/coronavirus-iran-imf-bailout-trump-sanctions-loan-middle-east-a9397856.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [94] Macguire, Eoghan; (2020), "Anti-Asian hate continues to spread online amid COVID-19 pandemic", *Al Jazeera*, (5 Nisan 2020), <https://www.aljazeera.com/news/2020/04/anti-asian-hate-continues-spread-online-covid-19-pandemic-200405063015286.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [95] *Al Jazeera*, (2020), "COVID-19: Hate crimes against Asians on the rise in US", (1 Nisan 2020), <https://www.aljazeera.com/news/2020/04/covid-19-hate-crimes-asians-rise-200401160833071.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [96] Krastev, Ivan; (2020), "Seven early lessons from the coronavirus", *European Council on Foreign Relations*, (18 Mart 2020), https://www.ecfr.eu/article/commentary_seven_early_lessons_from_the_coronavirus. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [97] Mishra, Pankaj; (2020), "Coronavirus Will Revive an All-Powerful State", *Bloomberg*, (17 Mart 2020), <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-03-17/coronavirus-will-revive-an-all-powerful-state>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [98] Riley, Charles; (2020), "Europe has a rescue package. But who's going to pay for its coronavirus recovery?", *CNN*, (10 Nisan 2020), <https://www.cnn.com/2020/04/10/business/europe-coronavirus-stimulus/index.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [99] *Euro Topics*, (2020), "At odds over corona bonds", (2 Nisan 2020), <https://www.eurotopics.net/en/237690/no-alternative-to-eurobonds>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [100] Rohac, Dalibor; (2020), "Coronavirus could break the EU", *Politico*, (16 Mart 2020), <https://www.politico.eu/article/coronavirus-covid19-public-health-crisis-could-break-the-eu-european-union/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [101] Mulakala, Anthea; (2020), "COVID-19 and China's soft power ambitions", *Devpolicy Blog*, (24 Nisan 2020), <https://devpolicy.org/covid-19-and-chinas-soft-power-ambitions-20200424-2/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [102] Egel, Daniel; P. Ries, Charles; J. Shatz, Howard; (2020), "Economic Consequences of COVID-19 in the Middle East: Implications for U.S. National Security", *Rand Corporation*, (18 Mart 2020), <https://www.rand.org/blog/2020/04/economic-consequences-of-covid-19-in-the-middle-east.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [103] *Refugees International*, (2020), "COVID-19 and the Displaced: Addressing the Threat of the Novel Coronavirus in Humanitarian Emergencies", (30 Mart 2020), <https://www.refugeesinternational.org/reports/2020/3/29/covid-19-and-the-displaced-addressing-the-threat-of-the-novel-coronavirus-in-humanitarian-emergencies>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [104] A. Cook, Steven; (2020), "Syria's Revenge on the World Will Be a Second Wave of Coronavirus", *Foreign Policy*, (26 Mart 2020), <https://foreignpolicy.com/2020/03/26/syrias-revenge-on-the-world-will-be-a-second-wave-of-coronavirus/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [105] Rozen, Laura; (2020), "Coronavirus spurs regional humanitarian outreach to Iran", *Al Monitor*, (18 Mart 2020), <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/coronavirus-spur-humanitarian-outreach-iran.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [106] Sang-Hun, Choe; (2020), "Trump Writes to Kim Jong-un Offering Help in Virus Fight, North Korea Says", *The New York Times*, (21 Mart 2021), <https://www.nytimes.com/2020/03/21/world/asia/coronavirus-north-korea-trump-kim.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [107] *Al Jazeera*, (2020), "Iran leader refuses US help; cites coronavirus conspiracy theory", (23 Mart 2020), <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/iran-leader-refuses-cites-coronavirus-conspiracy-theory-200322145122752.html>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [108] Ide, Tobias; "Natural Disasters and Political Violence: Assessing the Intersections", *University of Melbourne*, <https://globalchallenges.org/wp-content/uploads/Ide-Natural-disasters-and-political-violence.pdf>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [109] Lesser, Ian; (2020), "A coronavirus 'Marshall Plan' alone won't be nearly enough", *EU Observer*, (1 Nisan 2020), <https://euobserver.com/opinion/147929>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [110] Borrell, Josep; (2020), "Four Priorities for a Global Pandemic Strategy", *Project Syndicate*, (30 Mart 2020), <https://www.project-syndicate.org/commentary/global-priorities-covid19-response-by-josep-borrell-2020-03>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [111] *Project Syndicate*, "Flattening the Global Curve", <https://bit.ly/2Yrjfly>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)
- [112] *C4Defence*, "NATO'nun Rubik Küp Çözücüsü STM ThinkTech", <https://www.c4defence.com/Dergi/83-sayi/95/34-35>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020)



thinktech
STM Teknolojik Düşünce Merkezi
<http://thinktech.stm.com.tr>

